
Nesim Ovadya İzrail, 24 Nisan 1915. İstanbul, Çankırı, Ayaş, Ankara. İstanbul, İletişim, 2013, 584 s.

Նեսիմ Օվադյա Իզրաիլ, 1915 թ. ապրիլի 24-ը. Ստամբուլ, Չանքրըր, Այաշ, Անկարա. Ստամբուլ, Իլեթիշիմ, 2013, 584 էջ

Գրախոսվող գրքի հեղինակ, թուրք առաջադեմ մտավորական Նեսիմ Օվադյա Իզրաիլին ավարտել է Ստամբուլի Տեխնիկական համալսարանը: 2011 թ. նա հրատարակել է «1915. Մի մահվան ճամփորդություն - Գրիգոր Զոհրապ» գիրքը¹, իսկ այժմ աշխատում է «Շահինյանները օսմանյան և հանրապետական թատրոններում - Շահինյան և Բերբերյան ընտանիքներ» աշխատության վրա:

Այսօր մեր տրամադրության տակ կան 1915 թ. ապրիլի 24-ին Կ. Պոլսում ձերբակալված և աքսորված հայ մտավորականների ճակատագրին նվիրված բազմաթիվ գիտական ուսումնասիրություններ՝ բացառիկ սկզբնաղբյուրային արժեք ունեցող գրքեր², որոնք, անշուշտ, նպաստել են գրախոսվող աշխատության ստեղծմանը: Սակայն Ն. Օ. Իզրաիլին առաջին անգամ շրջանառության մեջ է դնում մեծաքանակ արխիվային փաստաթղթեր: Հետաքրքրական են նյութերի համադրումը, դեպքերի և իրադարձությունների զարգացման հանդեպ հեղինակի մոտեցումները: Գիրքն արժեքավոր են դարձնում նաև հայ մտավորականների աքսորի և ոչնչացման մասին մանրամասն տեղեկությունները:

Նկարագրելով ապրիլի 23 լույս 24-ին տեղի ունեցած հայ մտավորականների ձերբակալությունները՝ Ն. Օ. Իզրաիլին դրանք բնութագրում է իբրև թուրք ոստիկանների կողմից Կ. Պոլսում երբևէ իրականացրած ամենանշանակալից գործողություն: Ինչպես նա նշում է՝ մեկ գիշերվա ընթացքում Օսմանյան կայսրության մայրաքաղաքում ըստ անուն առ անուն նախապես կազմված ցուցակի ձերբակալվել են ավելի քան 200 հայ մտավորականներ: Հարկ է նշել, որ ձերբակալվածների թիվն իրականում շատ ավելի մեծ է եղել³: Հեղինակը իրավամբ շեշտում է, որ նման գործողությունը 900.000 բնակիչ ունեցող Կ. Պոլսում ընդամենը մի քանի ժամում հաջողությամբ

¹ Nesim Ovadya İzrail, 1915 Bir Ölüm Yolculuğu - Krikor Zohrab, İstanbul, 2011.

² Տե՛ս «Յուշարձան ապրիլ տասնըմեկի», հաւաքեց ու խմբագրեց Թեոդիկ, Կ. Պոլիս, 1919, **Գրիգորիս ծայրագույն Վարդ. Պալաքեան**, Հայ Գողգոթան, Դրուագներ Հայ Մարտիրոսագրութենէն, Պեղիներն դեպի Զօր 1914-1920, Ա. Հատոր, Վիեննա, 1922:

³ Ըստ Թեոդիկի տվյալների՝ զոհերի թիվը հասնում էր 761-ի: Տե՛ս «Յուշարձան ապրիլ տասնըմեկի»:

ավարտին հասցնելու համար պահանջում էր մանրագնին նախապատրաստություն (էջ 14-15)՝ դրանով իսկ փաստելով արևմտահայ մտավորականության նկատմամբ կիրառված բռնությունների իրականացումը պետական քաղաքականության մակարդակով:

1915 թ. ապրիլի 24-ին Կ. Պոլսում ձերբակալված հայ մտավորականներին առանց որևէ պաշտոնական մեղադրանք ներկայացնելու բաժանելով խմբերի՝ աքսորել են Այաշ և Չանքըրը: Նրանց թվում էին օսմանյան խորհրդարանի հայ պատգամավորներ, հոգևորականներ, գրողներ, փաստաբաններ, ուսուցիչներ, լրագրողներ, հրատարակիչներ, բժիշկներ, դեղագործներ, հասարակական և արվեստի գործիչներ և այլք:

Ն. Օ. Իզրաիլի գիրքը բաղկացած է երկու մասից և անձնանունների ցակից, որտեղ նա հիշատակում է ոչ միայն կալանավորված հայ մտավորականների անունները, այլև նշում նրանց աքսորավայրերը՝ միաժամանակ մանրամասնելով, թե նրանցից ովքեր են վերապրել կամ սպանվել: Գրքի առաջին մասում ներկայացված են Առաջին աշխարհամարտին նախորդած իրադարձություններն Օսմանյան կայսրությունում, ականավոր հայ մտավորականների գործունեության դրվագները, նրանց կապերը, միջանձնական շփումները: Հեղինակն անդրադաձներ է կատարում նաև հայ մտավորականների ձերբակալության հարցում առավել գործուն մասնակցություն ունեցած թուրք պաշտոնյաներին: Այս առնչությամբ հատկանշական է ներքին գործերի նախարար Թալեաթ փաշայի ստորագրությունը կրող 1915 թ. ապրիլի 24-ի հրահանգը՝ ուղղված օսմանյան բանակի գլխավոր հրամանատարության հատուկ բաժնին, որում մասնավորապես նշում է հայկական կուսակցությունների կարծեցյալ հակակառավարական գործունեության, օսմանյան բանակի թիկունքին սպառնացող վտանգի մասին, ուստի անհրաժեշտ է համարում համապատասխան միջոցառումների իրականացումը (էջ 1):

Հեղինակը ուշադրությունը կենտրոնացնում է Կ. Պոլսի Բերա թաղամասում գտնվող «Ազատամարտ» թերթի խմբագրակազմի ձերբակալության վրա, որի աշխատանքները 1915 թ. մարտի 31-ից օսմանյան կառավարության կողմից արդեն դադարեցվել էին: Նշենք, որ «Ազատամարտ»-ի խմբագրակազմի ձերբակալությունը թերևս Կ. Պոլսի հայ մտավորականների ձերբակալությունների մեկնարկը դարձավ:

Գրքի երկրորդ մասում ընթերցողը կարող է ծանոթանալ հայ մտավորականների և նշանավոր անձանց անուններին և կենսագրություններին, նրանց լուսանկարներին, ականավոր գրողների տարբեր տարիների ստեղծագործությունների տիտղոսաթերթերին, հայերի կողմից տպագրվող որոշ թերթերի ու ամսագրերի շապիկների և տիտղոսաթերթերի պատճեններին և տարբեր փաստաթղթերի:

Ն. Օ. Իզրաիլին հատուկ ուշադրության է արժանացրել Այաշ և Չանքըրը աքսորված մտավորականներին բաժին հասած դառը ճակատագիրը: Նա

գրքում զետեղել է մի աղյուսակ, որն ամփոփում է աքսորյալների տեղաշարժերը ապրիլ-օգոստոս ամիսներին, որոշ դեպքերում նաև նրանց սպանվելու օրերն ու վայրերը:

Անտարակույս, 1915 թ. ապրիլի 24-ին տեղի ունեցած զանգվածային ձերբակալությունների հետևանքով հայ մտքի, մշակույթի, մամուլի երբեմնի խոշորագույն կենտրոնը՝ Հայկական Պոլիսը գլխատվեց: Օսմանյան կառավարության ղեկավարության կողմից Կ. Պոլսում, այնուհետև Օսմանյան կայսրության ամբողջ տարածքում մանրակրկիտ ծրագրված հայ մտավորականության ձերբակալություններն ու ոչնչացումը ոչ միայն դարձրին դարձրին արդեն իսկ անպաշտպան ժողովրդի համատարած բնաջնջման ու տեղահանության գործընթացների իրականացումը, այլև հայ և համաշխարհային մշակույթին պատճառեցին անդառնալի կորուստներ՝ հանձինս այլևս չստեղծագործող Կոմիտասի և մարտիրոսացած Զոհրապի, Վարուժանի, Սևակի, Միամանթոյի ու շատ այլոց:

Կարևորում ենք թուրք մտավորական Նեսիմ Օվադյա Իգրաիլիի գրքի լույսընծայումը, առավել ևս, որ 2014 թ. Ստամբուլում այն վերահրատարակվել է: Արժանահավատ տեղեկություններ պարունակող նրա գիրքը, անշուշտ, թուրք հասարակությանը ճիշտ տեղեկություններ կհաղորդի պոլսահայ մտավորականության ոչնչացման մասին:

ԱՆԻ ՈՍԿԱՆՅԱՆ